

Een afwijkend patroon?

Een vergelijkend onderzoek naar participatie en segregatie op de arbeidsmarkt in Nederland en de Bondsrepubliek Duitsland, 1960-1985

J. Plantenga, J.J. Schippers en J.J. Siegers*

Summary

A deviating pattern? A comparative study of participation and segregation on the labour market in the Netherlands and the Federal Republic of Germany, 1960-1985

A comparison between the Netherlands and the Federal Republic of Germany concerning the scale and nature of women's labour market participation for 1960 shows a considerable difference between both countries. In the Netherlands there existed only one social pattern at that time: after their marriage women were full-time housewives, spouses and mothers. The division of labour in society was not subject to discussion. In the Federal Republic of Germany, civil status was not the sole decisive factor for labour market participation, and many married women worked outdoors. Twenty five years later most of these differences have disappeared, though the labour market participation of Dutch women remains relatively low. Also job segregation remains relatively extensive in the Netherlands. Therefore, the question whether there exists a deviating pattern, can not be answered straightforwardly. Both countries show rather similar developments concerning the scale and nature of women's work. National peculiarities, however, can still be recognised.

1. Inleiding

Ten aanzien van de aard en omvang van vrouwenarbeid wordt Nederland vaak als een 'speciaal geval' gezien. Confessionele overtuigingen en een late industrialisatie zouden in Nederland een elders al lang achterhaalde arbeidsdeling

* Auteurs zijn verbonden aan het Economisch Instituut/CIAV van de Rijksuniversiteit Utrecht. Prof. dr. J.J. Siegers is tevens verbonden aan het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) te Den Haag.

nog lange tijd in stand hebben gehouden. De afgelopen decennia is de situatie echter ook in Nederland sterk veranderd. De maatschappelijke arbeidsdeling, waarbij de man buitenshuis een looninkomen verdient en de vrouw binnenshuis verantwoordelijk is voor de onbetaalde arbeid, is niet langer vanzelfsprekend en wordt voorwerp van discussie, onderhandeling en beleid.

In dit artikel wordt de Nederlandse ontwikkeling ten aanzien van de aard en de omvang van de vrouwenarbeid voor de periode 1960-1985 vergeleken met de ontwikkeling in de Bondsrepubliek Duitsland. Hoe is de vrouwelijke beroepsbevolking in beide landen samengesteld en welke activiteiten worden met name door vrouwen verricht? Een belangrijke vraag bij deze vergelijking is of in de onderzochte periode in beide landen een gelijksoortige ontwikkeling ten aanzien van de aard en omvang van vrouwenarbeid kan worden onderkend, of dat er veeleer sprake is van een specifiek nationaal patroon met nationale eigenaardigheden.

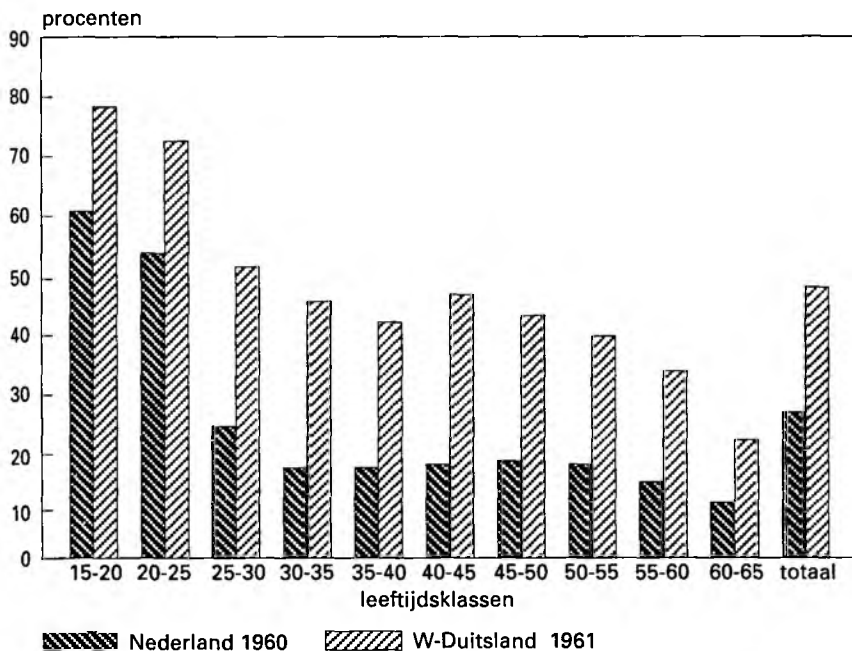
Vooraf een enkel woord met betrekking tot de gebruikte data. Een vergelijking in de tijd tussen twee landen stelt hoge eisen aan het statistische materiaal. Voor dit onderzoek zijn de gegevens voor Nederland ontleend aan de volkstellingen van 1960 en 1971 en aan de arbeidskrachtentellingen van 1981 en 1985. De gegevens voor de Bondsrepubliek Duitsland zijn ontleend aan de volkstellingen van 1961 en 1970 en aan de Mikrozensus van 1980 en 1985. Het gebruik van deze verschillende statistische bronnen is niet zonder problemen. Zo is de definitie van de beroepsbevolking in de tijd niet constant. Ook veranderen de gebruikte bedrijfs- en beroepenclassificaties in de loop van de onderzochte periode, terwijl op deze punten tussen de twee landen bovendien aanzienlijke verschillen bestaan. In het bestek van dit artikel is het niet mogelijk om op deze problemen uitvoerig in te gaan en wordt daarom voor een verantwoording naar elders verwezen.¹ Waar nodig zal in de tekst aandacht worden besteed aan statistische problemen en de manier waarop is geprobeerd deze te ondervangen.

2. Arbeidsmarktparticipatie in Nederland en West-Duitsland, 1960-1985

Rond 1960 is de arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen in Nederland gering.² Vrouwen werken tot hun huwelijk buitenshuis, om vervolgens full-time echtgenote, huisvrouw en moeder te worden. Verwey-Jonker geeft in het begin van de jaren zestig de volgende schets van de situatie: 'De ongetrouwde vrouw, het jonge meisje, dat "thuis" bleef, is een onbekend verschijnsel geworden, beklagd, waar zij nog voorkomt, als een verschijnsel uit een voorbije periode. De getrouwde vrouw daarentegen, is in Nederland vrijwel altijd "thuis". Er is een einde gekomen aan het gedwongen werken van arbeidersvrouwen in

fabrieken en huishoudingen en het vrijwillig werken in de eerste periode na het huwelijk of in latere perioden door moeders, die "uit de kleine kinderen" zijn, is nog maar een beginnend randverschijnsel. De vrouwen uit de verschillende sociale klassen zijn elkaar op dit punt onmiskenbaar nader gekomen: er is in grote trekken nog maar één sociaal patroon'.³

Wat Verwey-Jonker hier beschrijft, is het burgerlijke twee-fasen-participatiepatroon. In dit participatiepatroon gaan hoge participatiegraden in de jongere leeftijdsklassen samen met lage participatiegraden in de oudere leeftijdsklassen. Dat een dergelijk participatiepatroon in Nederland rond 1960 inderdaad vrij algemeen is, blijkt uit figuur 1. Uit deze figuur kan worden afgelezen dat alleen in de leeftijdsklassen 15-20 jaar en 20-25 jaar meer dan de helft van de Nederlandse vrouwen beroepsarbeid verricht. In de leeftijdsklasse 25-30 jaar is dit percentage reeds gedaald tot 22,5, terwijl in de oudere leeftijdsklassen slechts circa 16% van de vrouwen beroepsarbeid verricht. In totaal bedraagt de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen in 1960 in Nederland 25,6%.

Bron: Volkstelling 1960, Volkszählung 1961

Figuur 1. Arbeidsmarktparticipatie van vrouwen naar leeftijdsklasse, 1960 respectievelijk 1961

De situatie in de Bondsrepubliek Duitsland is veel minder eenduidig. Onderzoek leert dat in de Bondsrepubliek rond 1960 drie verschillende participatiepatronen kunnen worden onderscheiden. Allereerst blijkt, net als in Nederland, sprake te zijn van een twee-fasen-patroon. Dit patroon wordt onder andere gestimuleerd door het restauratieve sociale klimaat dat de jaren vijftig ook in de Bondsrepubliek kenmerkt. Na de crisis- en oorlogsjaren is er sprake van een sterke 'Sehnsucht nach Normalität', waarbij vooral van overheidswege sterk de nadruk wordt gelegd op het belang van een gezond gezinsleven. Een werkende gehuwde vrouw past niet in dit beeld, want werkt potentieel destabiliserend.⁴

Daarnaast is er in de Bondsrepubliek ook sprake van een heel andere ontwikkeling. Het ehech van het nationaal-socialistische referentiekader resulteert in een grote desinteresse in maatschappelijke vraagstukken en een vergaande depolitisering. In plaats van algemeen maatschappelijke, politieke en/of ideologische doelstellingen, wordt de materiële welvaart van het gezin op de voorgrond gesteld. Binnen dit 'gezinsindividualistische' klimaat krijgen (materiële) beroepsprestaties grote nadruk en werken veel vrouwen buitenshuis om de sociaal-economische status van het gezin (deels) te herstellen en/of een opleiding voor de kinderen te bekostigen, immers 'sie sollen es einmal besser haben'.⁵ Een dergelijk participatiegedrag kan worden beschreven met behulp van het bekende drie-fasen-patroon: na een eerste periode van beroepsarbeid wordt de beroepsactiviteit enkele jaren onderbroken voor de geboorte van en de zorg voor kinderen, waarna opnieuw beroepsarbeid volgt.

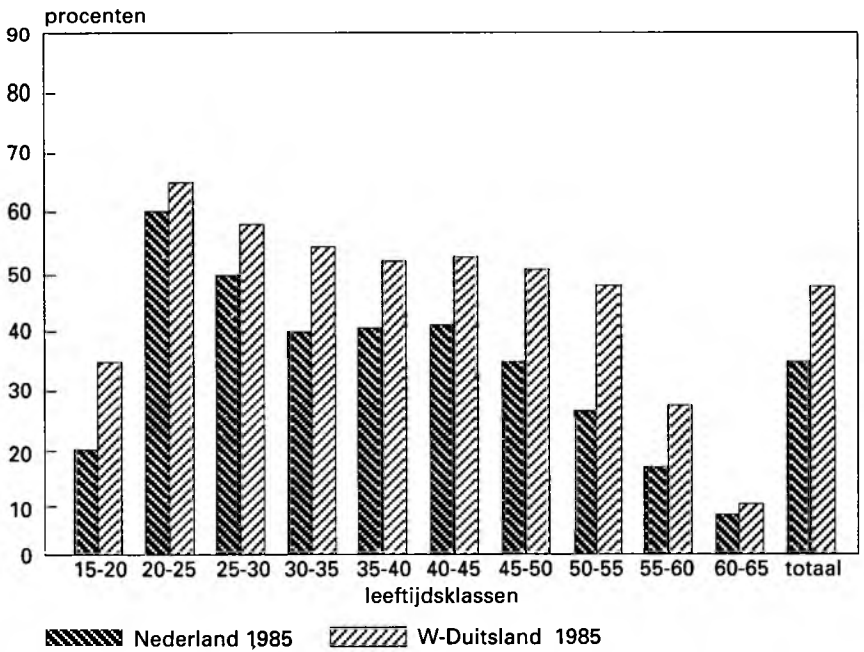
Er kan tenslotte ook nog een derde participatiepatroon worden onderkend. Rond 1960 is de landbouwsector in de Bondsrepubliek nog een belangrijke werkgever. Op dat moment werkt 19,6% van de vrouwelijke beroepsbevolking in de landbouwsector, tegenover slechts 4,3% van de vrouwelijke beroepsbevolking in Nederland. In dit agrarische milieu speelt de burgerlijke staat als determinant voor de arbeidsmarktparticipatie een ondergeschikte rol. Na verblijf op school volgt soms betaalde arbeid buitenshuis, maar veel meisjes werken ook als medewerkend gezinslid op het ouderlijk bedrijf. Een eventueel huwelijk brengt hierin slechts in zoverre verandering dat men nu werkt als medewerkend echtgenote op het eigen bedrijf. Het belang van dit traditionele/agrarische participatiepatroon in de Bondsrepubliek Duitsland blijkt uit het feit dat in 1961 16,2% van de Westduitse vrouwelijke beroepsbevolking als medewerkend gezinslid in de landbouwsector werkt, tegenover slechts 3,3% van de Nederlandse vrouwelijke beroepsbevolking in 1960.

Het gecombineerde resultaat van deze drie participatiepatronen wordt weergegeven in figuur 1. Weliswaar daalt de participatiegraad met de leeftijdsklasse, maar deze daling is in vergelijking met Nederland beperkt: ook in de oudere

leeftijdsklassen verricht circa 45% van de vrouwen beroepsarbeid. De hoge participatiegraad van de jonge leeftijdsklassen in vergelijking met Nederland is naar alle waarschijnlijkheid het gevolg van het Duitse leerlingstelsel. Jongeren die in feite nog voor een beroep leren, worden hierdoor al tot de werkzame beroepsbevolking gerekend. In totaal bedraagt de participatiegraad van vrouwen in de Bondsrepubliek Duitsland in 1961 47,3%.

De verschillende participatiepatronen in Nederland en de Bondsrepubliek impliceren ook een verschillende opbouw van de vrouwelijke beroepsbevolking. De Nederlandse vrouwelijke beroepsbevolking is in vergelijking met de Westduitse opvallend jong: in 1961 in 52,1% jonger dan 25 jaar, tegenover 32,4% in de Bondsrepubliek Duitsland. Ook de verschillen met betrekking tot de burgerlijke staat zijn groot. In Nederland is in 1960 18,6% van de vrouwelijke beroepsbevolking gehuwd, tegenover 45,5% in 1961 in de Bondsrepubliek. Het feit dat van deze gehuwde vrouwen 38,7% werkt als medewerkend echtgenote, betekent evenwel dat het hoge aandeel werkende gehuwde vrouwen in de Westduitse beroepsbevolking niet zonder meer kan worden opgevat als een indicator van een 'moderne', 'geëmancipeerde' arbeidsdeling. Dit aandeel is immers mede het gevolg van een situatie waarin de arbeid van de vrouw nog voor een belangrijk deel plaatsvindt binnen traditionele structuren.

In de periode 1960-1985 is de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen in Nederland beduidend toegenomen. In deze periode kan de 'onstuitbare opkomst van de werkende gehuwde vrouw'⁶ worden waargenomen met als gevolg dat de arbeidsmarktparticipatie vooral in de oudere leeftijdsklassen sterk toeneemt. De arbeidsmarktparticipatie van jonge meisjes daarentegen daalt als gevolg van een hoge onderwijsdeelname. Deze veranderingen betekenen onder meer dat in Nederland in 1985 niet langer sprake is van slechts één participatiepatroon. Het twee-fasen-patroon heeft in veel gevallen plaats gemaakt voor het drie-fasen-patroon, hoewel juist potentieel herintredende vrouwen moeilijkheden onderkennen in hun pogingen opnieuw tot de arbeidsmarkt toe te treden. De laatste jaren kan ook – aarzelend – een nieuw participatiepatroon worden onderkend. In dit patroon blijft ook tijdens de gezinsfase de band met de arbeidsmarkt bestaan. Via deeltijdarbeid (en/of via verlofregelingen) worden betaalde en onbetaalde arbeid gecombineerd, met als resultaat dat de arbeidsmarktparticipatie met de leeftijd nauwelijks daalt. Dit zogeheten 'parallele' patroon vereist evenwel een bepaalde sociale infrastructuur die in lang niet alle situaties aanwezig is.

Bron: Arbeidskrachtentelling 1985, Mikrozensus 1985

Figuur 2. Arbeidsmarktparticipatie van vrouwen naar leeftijdsklasse, 1985

Ook in de Bondsrepubliek Duitsland hebben zich in de periode 1960-1985 aanzienlijke veranderingen voorgedaan in de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen, hoewel wellicht wat minder opvallend dan in Nederland. Blijkens figuur 2 daalt net als in Nederland de participatie van jonge meisjes, terwijl de participatie in de oudere leeftijdsklassen toeneemt. Het traditionele agrarische participatiepatroon heeft inmiddels vrijwel afgedaan: in 1985 werkt nog slechts 4,2% van de Westduitse vrouwelijke beroepsbevolking als medewerkend gezinslid in de landbouw. Het vigerende participatiegedrag van vrouwen kan nu vooral worden beschreven met behulp van het drie-fasen-patroon en – in mindere, maar toenemende mate – het parallelle patroon.

Wanneer tot slot de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen in de beide landen in 1985 met elkaar wordt vergeleken, dan blijkt dat in Nederland nog steeds relatief weinig vrouwen deelnemen aan het arbeidsproces. In totaal bedraagt in 1985 de participatiegraad van vrouwen in Nederland 35,6% tegenover 47,0% in West-Duitsland. De Nederlandse vrouwelijke beroepsbevolking blijft dan

ook relatief jong, hoewel de verschillen beduidend geringer zijn dan in 1960. In 1985 is 28,4% van de vrouwelijke beroepsbevolking in Nederland jonger dan 25 jaar, terwijl dit aandeel in hetzelfde jaar in West-Duitsland 23,9% bedraagt. Wat betreft het aandeel gehuwde vrouwen in de beroepsbevolking blijkt het verschil inmiddels verdwenen. In Nederland bedraagt dit aandeel in 1985 56,1%, terwijl in de Bondsrepubliek 56,0% van de vrouwelijke beroepsbevolking is gehuwd.

Als belangrijkste oorzaken van de veranderende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen kunnen worden genoemd veranderingen in de arbeidsmarktverhoudingen, veranderingen in de loonstructuur, een sterk verbeterde scholing en veranderende opvattingen over betaalde arbeid buitenshuis voor vrouwen. In hoeverre hebben deze veranderingen ook veranderingen teweeg gebracht in de aard van de beroepsarbeid die door mannen en vrouwen wordt verricht? Met andere woorden: wat is er gebeurd met de beroepensegregatie en wat zijn in deze de verschillen tussen Nederland en de Bondsrepubliek Duitsland?

3. Beroepensegregatie

Mannen en vrouwen werken in verschillende beroepen. Bij gebrek aan een inhoudelijk criterium worden vrouwen- en mannenberoepen veelal tautologisch gedefinieerd. Een beroep wordt een mannenberoep genoemd als in dit beroep overwegend mannen werkzaam zijn, terwijl een vrouwenberoep is gedefinieerd als een beroep waarin overwegend vrouwen werkzaam zijn. In de tabellen 1 en 2 zijn voor Nederland en de Bondsrepubliek Duitsland de beroepsgroepen weergegeven die worden gekenmerkt door een hoog percentage werkenden dat vrouw is. Daarbij moet de kanttekening worden gemaakt dat de vergelijking hier beperkt moet blijven tot de periode 1960-1980 omdat voor de Bondsrepubliek gedetailleerde gegevens voor na 1980 niet beschikbaar bleken. Een tweede kanttekening betreft het feit dat de gegevens van de tabellen 1 en 2 alleen betrekking hebben op werkzame personen in loondienst: zelfstandigen en medewerkende gezinsleden zijn niet in de gegevens opgenomen.

Uit tabel 1 blijkt dat in 1960/1961 vrouwenberoepen vooral beroepen zijn die in het verlengde liggen van huishoudelijk-verzorgend werk. In Nederland is de omvang van de beroepsgroep 'Dienstmeisjes, huisknechts, stewards e.d.' opvallend: 14,1% van de vrouwelijke werkzame personen in loondienst werkt in deze beroepsgroep. Daar staat tegenover dat in de Bondsrepubliek Duitsland slechts 6,6% van de vrouwelijke werkzame personen in loondienst in de – grotendeels vergelijkbare – beroepsgroep 'huishoudelijke beroepen' werkt. Het is hier echter de vraag wat de uitzondering en wat de regel is. Nader (historisch)

Tabel 1. Beroepsgroepen waarvan 90% of meer van de werkenden vrouw is, 1960 respectievelijk 1961

NEDERLAND, 1960				
Beroepsgroep	% werkenden dat vrouw is	aantal vrouwen in het beroep werkzaam (x 1000)	idem in % van tot. vrouwelijke beroepsbevolking	idem gecumuleerd
Vroedvrouwen	100,0	0.1	0,0	0,0
Naaisters, stiksters en borduursters	98,4	54.2	6,9	7,0
Stenografen en typisten	98,1	70.5	9,0	16,0
Verplegend personeel n.e.g.	94,9	30.0	3,8	19,8
Huismeesters en huishoudsters	94,6	33.5	4,3	24,1
Dienstmeisjes, huisknechts, stewards e.d.	92,3	110.1	14,1	38,2
Werksters, glazenwassers, e.d.	90,5	39.6	5,1	43,3

BONDSREPUBLIC DUITSLAND, 1961				
Beroepsgroep	% werkenden dat vrouw is	aantal vrouwen in het beroep werkzaam (x 1000)	idem in % van tot. vrouwelijke beroepsbevolking	idem gecumuleerd
Huishoudelijke beroepen	99,4	463.0	6,6	6,6
Werksters, schoonmakers	98,3	367.0	5,2	11,8
Paedagogische beroepen	95,0	53.6	0,8	12,6
Borduursters	92,8	7.7	0,1	12,7
Verplegend personeel (geen artsen)	91,3	273.4	3,9	16,6

Bron: Volkstelling 1960, Volkszählung 1961

onderzoek wijst uit dat in de hele twintigste eeuw de omvang van het huispersoneel in Duitsland opvallend gering is, ook in vergelijking met bijvoorbeeld Frankrijk en Engeland. De Duitse historicus Tenfelde stelt dan ook voor om in dit verband van een Duitse 'Sonderweg' te spreken, veroorzaakt door een zwak ontwikkelde middenklasse.⁷

Tabel 2 geeft vervolgens een beeld van de vrouwenberoepen in Nederland en de Bondsrepubliek in 1981/1980. Dit beeld is gedetailleerder dan tabel 1 als gevolg van het feit dat de beroepsgroepenindeling voor de jaren 1981/1980 gedetailleerder is dan voor 1960/1961. Van grote veranderingen lijkt overigens geen sprake. Nog steeds werken in de huishoudelijke en verzorgende beroepen voor het overgrote deel vrouwen, terwijl bovendien de assistentfuncties veelal door vrouwen worden uitgeoefend. Verder geldt zowel in Nederland als

Tabel 2. Beroepsgroepen waarvan 90% of meer van de werkenden vrouw is, 1981 respectievelijk 1980

NEDERLAND, 1981

Beroepsgroep	% werkenden dat vrouw is	aantal vrouwen in het beroep werkzaam (x 1000)	idem in % van tot. vrouwelijke beroepsbevolking	idem gecumuleerd
Kleuteronderwijzeressen	99,2	24.1	1,7	1,7
Verzorgend personeel n.e.g.	98,8	118.4	8,4	10,1
Dokters-, tandarts-, dierenarts-assistenten	98,7	14.8	1,0	11,2
Kraamverzorgsters	98,4	6.1	0,4	11,6
Confectieaaieters, -stiksters e.d.	96,3	12.9	0,9	12,5
Ponstypisten, keytape-typisten e.d.	95,7	13.3	0,9	13,4
Secretaressen, typisten, telexisten	95,2	115.0	8,2	21,6
Boekhoud-, rekenmachine-bedienden e.d.	93,3	1.4	0,1	21,7
Apothekersassistenten	93,2	8.2	0,6	22,3
Diëtisten, voedingsdeskundigen e.d.	92,3	1.2	0,1	22,4
Huishoudelijk personeel e.d.	91,9	45.7	3,2	25,6

Bondsrepubliek Duitsland, 1980

Beroepsgroep	% werkenden dat vrouw is	aantal vrouwen in het beroep werkzaam (x 1000)	idem in % van tot. vrouwelijke beroepsbevolking	idem gecumuleerd
Arts-, tandarts-, dierenartsassistenten	99,5	217.0	2,5	2,5
Apothekersassistenten	98,5	33.4	0,4	2,9
Kelners, stewards	98,4	42.3	0,5	3,4
Huisbewaarders	97,8	110.2	1,3	4,7
Naaisters van bovenkleding	97,8	87.9	1,0	5,7
Naaisters n.e.g.	97,5	107.5	1,2	6,9
Stenografen, stenotypisten, typisten	97,4	342.9	3,9	10,8
Huishoudelijk personeel	97,2	473.6	5,4	16,1
Dieet-, farmaceutisch-technische assistenten	97,0	9.8	0,1	16,2
Kleuterleidsters, -verzorgsters	96,2	117.5	1,3	17,5
Naaisters van onderkleding	95,5	21.0	0,2	17,7
Datotypisten	94,4	44.1	0,5	18,2
Overige verzorgende beroepen	94,3	8.3	0,1	18,3
Bloemisten	91,9	17.0	0,2	18,5
Lidmaten religieuze orden	91,9	3.4	0,0	18,6
Kapsters	91,3	144.6	1,6	20,2
Medisch laboranten	91,2	49.7	0,6	20,8
Hoedenmodistes	90,9	7.0	0,1	20,8

Bron: Arbeidskrachtentelling 1981, Mikrozensus 1980

in de Bondsrepubliek Duitsland dat beroepen in de kledingindustrie de enige industriële beroepen zijn met een hoog aandeel vrouwelijke arbeidskrachten.

De vraag of de beroepenscheiding in de onderzochte periode is toen wel is afgenomen, en wat het verschil in deze is tussen Nederland en de Bondsrepubliek, is op basis van de tabellen 1 en 2 niet rechtstreeks te beantwoorden. Daarvoor lopen de beroepenclassificaties die voor de verschillende tellingen zijn gebruikt te zeer uiteen. Niet alleen zijn de beroepen in 1960/1961 anders geordend dan in 1980/1981, maar ook het aantal beroepen en beroepsgroepen dat wordt onderscheiden verandert in de onderzochte periode. Zo kent de volkstelling van 1960 in Nederland bijvoorbeeld 227 beroepsgroepen en 919 beroepen, de arbeidskrachtentelling van 1981 317 beroepsgroepen en 898 beroepen. Om toch een vergelijking in de tijd en tussen Nederland en de Bondsrepubliek Duitsland mogelijk te maken zijn de gebruikte beroepenclassificaties op beroepsklasseniveau geschakeld naar de internationale beroepenclassificatie (ISCO). De beroepenclassificaties voor 1960 respectievelijk 1961 bleken evenwel dermate verschillend van opzet, vooral voor de niet-industriële beroepen, dat de beroepssectoren 2, 3 en 4 (resp. 'beleidvoerende en hogere leidinggevende functies', 'administratieve functies' en 'commerciële functies') in 1960 niet verder naar beroepsklassen zijn onderverdeeld. Uiteindelijk resulteren dan 58 beroepsklassen (eigenlijk dus 55 beroepsklassen en 3 beroepssectoren) die over de periode 1960-1980 tussen beide landen goed vergelijkbaar zijn. Voor de periode 1970-1980 kan een vergelijking worden gemaakt op basis van een indeling in 75 beroepsklassen.

Beroepensegregatie, te omschrijven als het verschil in de verdeling van de mannelijke en vrouwelijke beroepsbevolking over de beroepen, kan op verschillende manieren worden gemeten.⁸ In de literatuur wordt vaak de segregatie-index s gebruikt.⁹ Deze segregatie-index kan worden omschreven als de som van het percentage van de mannelijke beroepsbevolking en het percentage van de vrouwelijke beroepsbevolking dat van beroep dient te veranderen teneinde alle beroepensegregatie te doen verdwijnen. De waarde van de index is gelijk aan nul wanneer de procentuele verdeling van de mannelijke en de vrouwelijke beroepsbevolking over de onderscheiden beroepen gelijk is. De maximale waarde van s bedraagt 100: in dat geval is de segregatie in mannen- en vrouwenberoepen compleet.¹⁰

In tabel 3 staan de waarden van de index s voor de periode 1960-1980 vermeld, berekend op basis van respectievelijk 58 en 75 beroepsklassen. Wanneer de beroepssectoren 2 (beleidvoerende en hogere leidinggevende functies), 3 (administratieve functies) en 4 (commerciële functies) niet worden onderverdeeld, teneinde een vergelijking in de tijd mogelijk te maken, valt uiteraard

Tabel 3. De waarde van de segregatie-index *s* voor Nederland en de Bondsrepubliek Duitsland voor de periode 1960-1980

jaar	1960	1971	1981	aantal beroepsklassen
Nederland	62,8 –	59,8 66,8	55,7 62,3	58 75
jaar	1961	1970	1980	aantal beroepsklassen
W-Duitsland	56,8 –	54,6 57,7	54,7 57,5	58 75

veel van de variatie tussen de beroepsklassen weg. Het gevolg is dat de waarde van de index *s* voor de periode 1970-1980 kleiner is als deze wordt berekend op basis van 58 beroepsklassen dan wanneer deze wordt berekend op basis van 75 beroepsklassen. Uit tabel 3 blijkt dat de waarde van *s* in de onderzochte periode vooral in Nederland is afgenomen. Moet in 1960 op basis van de indeling in 58 beroepsklassen nog 62,8% van de mannelijke en/of vrouwelijke beroepsbevolking van beroepsklasse veranderen opdat de structuur van de werkgelegenheid voor beide groepen werknemers gelijk wordt, in 1981 is dat percentage verminderd tot 55,7. Deze ontwikkeling vindt men in hoofdlijnen ook terug wanneer de indeling in 75 beroepsklassen in 1971 tot uitgangspunt wordt genomen. In de Bondsrepubliek Duitsland daalt de waarde van *s* eveneens, maar de ontwikkeling is hier veel minder sterk. Uit tabel 3 blijkt ook duidelijk een 'niveauverschil' tussen beide landen: in 1970/71 is de omvang van de beroepensegregatie in de Bondsrepubliek – berekend op basis van 75 beroepsklas-

Tabel 4. De waarde van de segregatie-index *S* voor Nederland en de Bondsrepubliek Duitsland voor de periode 1960-1980

jaar	1960	1971	1980	aantal beroepsklassen
Nederland	22,9 –	23,6 26,4	24,2 27,1	58 75
jaar	1961	1970	1980	aantal beroepsklassen
W-Duitsland	25,1 –	24,5 25,9	25,5 26,8	58 75

sen – aanzienlijk lager dan die in Nederland.¹¹ Het niveauverschil tussen Nederland en de Bondsrepubliek neemt echter af omdat in Nederland de omvang van de beroepensegregatie sterker daalt dan in de Bondsrepubliek Duitsland.

De segregatie-index s geeft een indicatie van de verschillen in de structuur van de vrouwelijke en de mannelijke werkgelegenheid, maar de interpretatie van de segregatie-index s is niet zonder problemen. Omdat s is uitgedrukt als de som van het percentage van de mannelijke en het percentage van de vrouwelijke beroepsbevolking, geeft de index geen vast percentage personen, mannen en vrouwen, dat van beroep moet veranderen om een gelijke procentuele verdeling van het aantal beroepsbeoefenaren over de onderscheiden beroepen te bereiken. Er zijn derhalve legio verplaatsingen denkbaar, die allemaal in een niet gesegregeerde beroepenstructuur voor mannen en vrouwen resulteren. Hiermee samenhangend speelt het probleem dat s geen rekening houdt met de structuur van de beroepsbevolking. De voorgestelde verplaatsing kan bijvoorbeeld betekenen dat het aantal kleuterleidsters halveert, terwijl het aantal loodgieters verdubbelt. Om aan deze problemen tegemoet te komen, wordt de omvang van de beroepensegregatie ook vaak gemeten met behulp van de index S . Deze index geeft aan het percentage van de totale beroepsbevolking dat van beroep dient te veranderen teneinde alle beroepensegregatie te doen verdwijnen onder de restrictie dat de verdeling van de totale beroepsbevolking over de onderscheiden beroepen ongewijzigd blijft.¹²

Op basis van tabel 4 kan worden geconstateerd dat in Nederland het percentage van de beroepsbevolking (werkzaam in loondienst) dat van beroepsklasse moet veranderen teneinde alle segregatie te doen verdwijnen is toegenomen, wanneer als restrictie wordt gesteld dat de verdeling van de totale beroepsbevolking over de beroepsklassen ongewijzigd dient te blijven. In de Bondsrepubliek is in de periode 1961-1970 sprake van een lichte daling; in 1970-1980 neemt echter ook in de Bondsrepubliek de waarde van S toe. Wanneer de waarden van S in Nederland en de Bondsrepubliek met elkaar worden vergeleken, dan blijkt dat het aandeel van de beroepsbevolking dat in Nederland van beroepsklasse moet veranderen, onder de restrictie dat de beroepenstructuur ongewijzigd blijft, op basis van 58 beroepsklassen kleiner is dan in de Bondsrepubliek. Op basis van 75 beroepsklassen moet Nederland zich evenwel iets meer inspanning getroosten dan de Bondsrepubliek om de scheiding tussen mannen- en vrouwenberoepen te elimineren. Het verschil tussen beide landen blijkt echter klein.

4. Beroepensegregatie en sociale ongelijkheid

Beroepensegregatie is om verschillende redenen ongewenst. Een starre scheiding tussen mannen- en vrouwenberoepen maakt de arbeidsmarkt inflexibel en leidt tot een suboptimale allocatie van de factor arbeid. Beroepensegregatie hoeft echter niet samen te gaan met sociale ongelijkheid. Wanneer de door mannen en vrouwen uitgeoefende beroepen alle een gelijke beloning kennen en een zelfde maatschappelijke status genieten, dan draagt de beroepensegregatie op zichzelf niet bij tot de sociale ongelijkheid tussen mannen en vrouwen. Vrouwen doen dan weliswaar ander werk dan mannen, maar verrichten niet systematisch de lager gewaardeerde activiteiten, of werken in een lager beloond beroep. Eerder onderzoek voor Nederland leidde tot de conclusie dat de in dit artikel centraal staande segregatie tussen beroepen inderdaad slechts in bescheiden mate bijdraagt aan het verschil in de gemiddelde beloning van mannen en vrouwen. Segregatie tussen hogere en lagere functies daarentegen speelt wel een belangrijke rol in de beloningsverschillen tussen mannen en vrouwen.¹³

Om een kwantitatieve indicatie te verkrijgen van de met de beroepensegregatie gepaard gaande status-verschillen en de daaruit voortvloeiende sociale ongelijkheid, dient van elk beroep het maatschappelijke prestige bekend te zijn. Voor dit artikel is gebruik gemaakt van de door Treiman geconstrueerde gestandaardiseerde internationale beroepsprestigeschaal.¹⁴ Daarbij past als kanttekening dat deze beroepsprestigeschaal geen onderscheid kent tussen prestigescores van activiteiten uitgevoerd door vrouwen of prestigescores van activiteiten uitgevoerd door mannen. Met andere woorden: het (eventuele) verschil in prestige tussen een vrouwelijke onderwijzeres en een mannelijke onderwijzer wordt niet verdisconteerd. Dit betekent derhalve een versimpeling ten aanzien van de vele scheidslijnen die de werkelijkheid kent.¹⁵

Tabel 5. Beroepsprestigescores in 1960 respectievelijk 1961

	NEDERLAND, 1960			BONDSREP. DUITSLAND, 1961		
	mannen	vrouwen	totaal	mannen	vrouwen	totaal
gemiddelde	37,1	37,1	37,1	37,7	36,8	37,4
standaarddeviatie	10,2	13,0	10,9	9,7	10,1	9,9

Tabel 5 geeft de beroepsprestigescores voor mannen en vrouwen in Nederland en de Bondsrepubliek Duitsland in 1960/1961, berekend op basis van 58 beroepsklassen. Het blijkt dat in Nederland mannen en vrouwen een gemiddeld gelijke maatschappelijke waardering genieten voor het werk dat zij doen. In de

Bondsrepubliek is de gemiddelde beroepsprestigescore voor vrouwen lager dan voor mannen, maar het verschil is niet groot.

Enige achtergrondinformatie ten aanzien van deze uitkomst geeft de frequentieverdeling van tabel 6. Op basis van deze tabel kan worden geconcludeerd dat de betrekkelijk geringe verschillen in de gemiddelde prestigescores, aanzienlijke verschillen in de verdeling verdoezelen. Zo blijken in Nederland vrouwen sterk te zijn vertegenwoordigd in beroepsklassen met een betrekkelijk laag en beroepsklassen met een betrekkelijk hoog aanzien. De beroepsklassen met lage score volgens Treimans beroepsprestigeschaal zijn de beroepsklassen in de huishoudelijke sfeer, beroepsklassen waarin vrouwen zoals bekend sterk zijn vertegenwoordigd. Vrouwen werken echter ook in beroepsklassen met een betrekkelijk hoog maatschappelijk aanzien, bijvoorbeeld als verpleegster of als onderwijzeres. Als gevolg van deze specifieke verdeling van de vrouwelijke werkgelegenheid is de gemiddelde beroepsprestigescore gelijk aan die van mannen. De hogere standaarddeviatie weerspiegelt de grotere spreiding van de vrouwelijke werkgelegenheid over beroepen met een hoog respectievelijk laag beroepsprestige.

Tabel 6. Frequentieverdelingen in 1960 respectievelijk 1961

Beroepsprestige-score	NEDERLAND, 1960			BONDSREP. DUITSLAND, 1961		
	mannen	vrouwen	totaal	mannen	vrouwen	totaal
<= 20	—	—	—	—	—	—
21 <= 30	24,4	42,7	28,8	17,1	24,3	19,5
31 <= 40	44,9	14,6	37,7	51,0	33,3	45,0
41 <= 50	19,6	26,9	21,1	19,0	32,2	23,4
51 <= 60	5,4	8,6	6,1	8,0	6,7	7,6
61 <= 70	5,6	8,2	6,2	4,8	3,5	4,3
> 70	0,1	0,0	0,1	0,2	0,0	0,2
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ook in West-Duitsland zijn vrouwen blijkens tabel 6 oververtegenwoordigd in beroepen met een lage beroepsprestigescore. In tegenstelling tot in Nederland zijn hier de mannen oververtegenwoordigd in de beroepsklassen met een prestigescore van meer dan 50. Dat de verschillen in gemiddelde scores toch zo gering zijn, wordt veroorzaakt door de verdeling van mannen en vrouwen over de beroepsklassen met een minder van het gemiddelde afwijkende score. Zo blijken de beroepsklassen met een score van 31 t/m 40 een sterke oververtegenwoordiging van mannen te kennen, terwijl vrouwen sterk vertegenwoordigd zijn in de

beroepsklassen met een prestigescore van 41 t/m 50. De verschillen in de verdeling van de vrouwelijke werkgelegenheid tussen Nederland en Duitsland kunnen voor een belangrijk deel worden toegeschreven aan het feit dat in de Bondsrepubliek in vergelijking met Nederland veel meer vrouwen in de industriële beroepen werken, beroepen met over het algemeen een gemiddelde score op de prestigeschaal van Treiman. In Nederland werkt in 1960 slechts 17,1% van de vrouwelijke beroepsbevolking (werkzaam in loondienst) in de industriële beroepen, terwijl dit aandeel in West-Duitsland in 1961 27,8% bedraagt.

In tabel 7 zijn de gemiddelde beroepsprestigescores voor mannen en vrouwen in 1981/1980 weergegeven, berekend op basis van 75 beroepsklassen. Hoewel een vergelijking tussen de uitkomsten van 1960/1961 en 1981/1980 strikt genomen niet helemaal verantwoord is vanwege het toegenomen aantal beroepsklassen, lijkt de conclusie dat het gemiddelde beroepsprestige zowel voor mannen als voor vrouwen in de onderzochte periode is toegenomen, veilig te kunnen worden getrokken. De tertiaïsering van de beroepenstructuur speelt hierbij een belangrijke rol. Wat betreft de verschillen tussen mannen en vrouwen blijkt dat nu zowel in Nederland als in de Bondsrepubliek de gemiddelde beroepsprestigescores voor vrouwen lager zijn dan voor mannen; de verschillen zijn echter betrekkelijk klein. Tabel 8 geeft enige achtergrondinformatie. Het blijkt dat in Nederland de vrouwen nog steeds zijn oververtegenwoordigd in beroepsklassen met lage en in beroepsklassen met een hoge prestigescore (met uitzondering van de beroepsklassen met een prestigescore hoger dan 70). Ook in de Bondsrepubliek blijkt de situatie in twintig jaar nog weinig te zijn veranderd: vrouwen zijn nog steeds oververtegenwoordigd in beroepsklassen met een lage prestigescore en ondervertegenwoordigd in beroepsklassen met een hoge prestigescore.

Tabel 7. Beroepsprestigescores in 1981 respectievelijk 1980

	NEDERLAND, 1981			BONDSREP. DUITSLAND, 1980		
	mannen	vrouwen	totaal	mannen	vrouwen	totaal
gemiddelde standaarddeviatie	40,6	39,4	40,2	39,9	38,4	39,4
	12,2	14,1	12,8	10,9	11,7	11,2

Tabel 8. Frequentieverdelingen in 1981 respectievelijk 1980

Beroepsprestige-score	NEDERLAND, 1981			BONDSREP. DUITSLAND, 1980		
	mannen	vrouwen	totaal	mannen	vrouwen	totaal
<= 20	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1
21 <= 30	21,7	35,7	26,1	16,4	25,7	19,9
31 <= 40	36,5	26,1	33,2	45,6	46,4	45,9
41 <= 50	19,2	13,4	17,3	19,8	10,2	16,1
51 <= 60	12,4	14,6	13,1	11,1	10,6	10,9
61 <= 70	9,9	10,1	10,0	6,8	6,9	6,9
> 70	0,3	0,2	0,3	0,3	0,1	0,3
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

5. Conclusies

In dit artikel is de aard en de omvang van de vrouwelijke werkgelegenheid tussen Nederland en de Bondsrepubliek Duitsland vergeleken voor de periode 1960-1985. De arbeidsmarkt is in kaart gebracht evenals de omvang van de beroepensegregatie en de eventuele bijdrage van deze beroepensegregatie aan de sociale ongelijkheid tussen mannen en vrouwen. Uit de vergelijking blijkt dat rond 1960 tussen beide landen sprake is van een aanzienlijk verschil met betrekking tot de arbeidsmarkt van vrouwen. In Nederland is op dat moment sprake van 'één sociaal patroon'. De maatschappelijke arbeidsdeling staat nog nauwelijks ter discussie en vrouwen zijn na hun huwelijk over het algemeen voltijds huisvrouw, echtgenote en moeder. In de Bondsrepubliek is de situatie minder eenduidig. De burgerlijke staat fungeert hier veel minder als determinant voor arbeidsmarkt en veel gehuwde vrouwen werken buitenshuis.

De geringe arbeidsmarkt van vrouwen in Nederland heeft ook gevolgen voor de aard van de vrouwenarbeid. Uit het onderzoek blijkt dat de omvang van de beroepensegregatie – gemeten met de segregatie-index s – in Nederland aanzienlijk groter is dan in de Bondsrepubliek Duitsland. Meer dan in de Bondsrepubliek Duitsland concentreert de vrouwelijke beroepsbevolking in Nederland zich in slechts enkele beroepsklassen. Beroepsklassen die een tamelijk laag aanzien genieten wanneer de activiteiten in het verlengde liggen van huishoudelijk werk en beroepsklassen die een tamelijk hoog aanzien genieten wanneer de activiteiten in het verlengde liggen van verzorgende en opvoedende taken (verpleegster, onderwijzeres e.d.).

In de loop van de onderzoeksperiode nemen de verschillen tussen Nederland

en de Bondsrepubliek Duitsland in dit opzicht enigszins af, maar in 1985 is de arbeidsmarkt van vrouwen in Nederland nog steeds aanzienlijk lager dan in de Bondsrepubliek Duitsland. Ook het niveau van de beroepsegregatie blijft in Nederland relatief omvangrijk, terwijl de verdeling naar beroepsprestigescores relatief grote verschillen tussen mannen en vrouwen blijft vertonen. De vraag naar het afwijkende patroon moet derhalve genuanceerd worden beantwoord: weliswaar kunnen in beide landen gelijksoortige ontwikkelingen ten aanzien van de aard en omvang van de vrouwenarbeid worden onderkend, maar nationale eigenaardigheden blijven in deze ontwikkelingen herkenbaar.

Noten

1. Zie de statistische bijlage in: J. Plantenga, 'Een menselijk patroon', dissertatie, RUG, te verschijnen (1991).
2. Arbeidsmarktparticipatie is hier gedefinieerd als het aantal werkende vrouwen in de leeftijdscategorie 14-65, gedeeld door het totaal aantal vrouwen in deze leeftijdscategorie.
3. Verwey-Jonker, 1962, p. 121.
4. Zie voor de naoorlogse Westduitse gezinspolitiek onder meer Langer, 1985, p. 118 e.v. De Nederlandse discussies omtrent de vrouwelijke beroepsarbeid in de jaren vijftig zijn beschreven in: Plantenga, 1988.
5. Verg. Wirth, 1979.
6. Aldus Hartog en Theeuwes, 1983, p. 1152.
7. Tenfelde, 1985, p. 112.
8. Zie Duncan en Duncan, 1955.
9. Zie bijv. Fuchs, 1975; Blau & Hendricks, 1979; Siegers, 1979 en Bielby & Baron, 1986.
10. De waarde van s kan als volgt worden berekend:

$$s = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n |m_i - v_i| \text{ waarbij}$$

s = segregatie-index

m_i = aantal mannen in beroep i in procenten van het totale aantal mannen

v_i = aantal vrouwen in beroep i in procenten aan het totale aantal vrouwen

n = aantal beroepen.

11. Hierbij moet worden opgemerkt dat in de Nederlandse volkstelling van 1971 scholieren en studenten met een werkweek van minder dan 15 uur niet tot de beroepsbevolking worden gerekend, in tegenstelling tot in West-Duitsland waar een dergelijke minimumuurgrens niet wordt gehanteerd. De invloed hiervan op de omvang van de segregatie-index is naar alle waarschijnlijkheid echter beperkt.
12. Zie bijv. Siegers, 1979 en Van Mourik en Siegers, 1988. De waarden van S wordt als volgt berekend:
 $S = 2:fv(1-fv)s$ waarbij:
 fv = de fractie van het aantal vrouwen in de totale beroepsbevolking.
13. Verg. Schippers, 1987 en Schippers & Siegers, 1989.
14. De gestandaardiseerde internationale beroepsprestigeschaal van Treiman is geconstrueerd door in de eerste plaats voor landen waarvoor meerdere schalen bekend zijn, de schalen tot

één schaal te combineren. Vervolgens zijn alle aldus voor zestig landen verkregen schalen gestandaardiseerd door ze uit te drukken in de schaal van één van deze landen, waarbij rekening is gehouden met het verschil in spreiding van de oorspronkelijke scores in de diverse landen. Deze procedure resulteert in een schaal die in beginsel loopt van nul tot honderd. Zie voor een verdere toelichting Siegers, 1980.

15. Vergelijk Van Doorne-Huiskes, 1984.

Literatuur

- Bielby, W.T., & J.N. Baron (1986). 'Men and women at work: sex segregation and statistical discrimination', *American Journal of Sociology*, p. 759-799.
- Blau, F.D. & W.E. Hendricks (1979). 'Occupational segregation by sex, trends and prospects', *Journal of Human Resources*, p. 197-210.
- Doorne-Huiskes, J. van (1984). 'Vrouwen in mobiliteits- en stratificatieonderzoek', *Mens en Maatschappij*, p. 269-291.
- Duncan, O.D., & B. Duncan (1955). 'A methodological analysis of segregation indexes', *American Sociological Review*, p. 210-217.
- Fuchs, V.R. (1975). 'A note on Sex Segregation in Professional Occupations', *Explorations in Economic Research*, p. 105-111.
- Hartog, J., & J.J.M. Theeuwes (1983). 'De onstuitbare opkomst van de werkende gehuwde vrouw', *Economisch Statistische Berichten*, p. 1152-1157.
- Langer, I. (1985). 'Die Mohrinnen hatten ihre Schuldigkeit getan, staatlich-moralische Aufrüstung der Familien', in: D. Bänsch (Hrsg.), 'Die fünfziger Jahre', Tübingen p. 108-130.
- Mourik, A. van & J.J. Siegers (1988). 'Ontwikkelingen in de beroepssegregatie tussen mannen en vrouwen, 1971-1985', *Economisch Statistische Berichten*, p. 732-737.
- Plantenga, J. (1988). 'Gelijk of gelijkwaardig. Opvattingen over de vrouw, vrouwenarbeid en beloningsverschillen', in: J.J. Schippers (red.), 'Beloningsdiscriminatie tegen vrouwen, normen, feiten, beleid', Delft p. 39-56.
- Schippers, J.J. (1987). 'Beloningsverschillen tussen mannen en vrouwen', dissertatie, Groningen.
- Schippers, J.J. & J.J. Siegers (1989). 'Beloning, loopbanen en segregatie. Een onderzoek ten behoeve van het opstellen van positieve actieplannen', Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Siegers, J.J. (1979). 'Beroepssegregatie tussen mannen en vrouwen in Nederland'. *Economisch Statistische Berichten*, p. 208-212.
- Siegers, J.J. (1980). 'Beroepssegregatie en sociale ongelijkheid tussen mannen en vrouwen op de Nederlandse arbeidsmarkt', *Sociale Wetenschappen*, p. 281-295.
- Tenfelde, K. (1985). 'Dienstmädchengeschichte. Strukturelle Aspekte in 19. und 20. Jahrhundert', in: H. Pohl en W. Treue (Hrsg.), 'Die Frau in der deutschen Wirtschaft', *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte, Beiheft 35, Stuttgart* p. 105-119.
- Verwey-Jonker, H. (1962). 'De emancipatiebewegingen', in: A.N.J. Den Hollander e.a., 'Drift en koers, een halve eeuw sociale verandering in Nederland', Assen p. 105-125.
- Wirth, D. (1979). 'Die Familie in der Nachkriegszeit, Desorganisation oder Stabilität?', in: J. Becker, T. Stammen en P. Waldmann (Hrsg.), 'Vorgeschichte der Bundesrepublik Deutschland', München p. 193-216.